

صلاة الاضلاع

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته حقوق عمومی

عنوان

سازوکارهای نظارت بر اجرای قانون اساسی در ایران، آمریکا و فرانسه

استاد راهنما

دکتر محمد محمدی گرگانی

استاد مشاور

دکتر ناصرعلی منصوریان

نگارش

نجمه صالحی

دی ماه ۱۳۸۸

سپاسگزاری

برخود فرض می‌دانم از استادان محترم راهنما و مشاور جناب آقای دکتر محمد محمدی گرگانی و آقای دکتر ناصرعلی منصوریان کمال تشکر و قدردانی را بنمایم. بدون راهنمایی، ایجاد یک محیط مناسب و بویژه حمایت ایشان امکان انجام و ادامه‌ی تحقیقات برای نگارنده به هیچ روی میسر نبود.

از سرکار خانم دکتر رویا معتمدنژاد که با راهنمایی‌های ارزنده و نیز تأمین مقالات تأثیر بسزایی در به ثمر رسیدن این نگاهشته داشته‌اند کمال قدردانی را دارم.

تهیه‌ی برخی از منابع علمی، بدون همکاری زایدالوصف سرکار خانم ضیایی - ریاست محترم کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه علامه طباطبایی - میسر نبود که بدین وسیله از ایشان تشکر می‌کنم.

در پایان لازم می‌دانم از همسر ارجمندم آقای سید مظاهر سیدی و برادر عزیزم آقای سید نواب صالحی که با وجود مشغله فراوان در کلیه مراحل تهیه پایان‌نامه با صبر و حوصله‌ی فراوان مرا یاری دادند، کمال قدردانی را بنمایم.

چکیده

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ضمن بیان سازوکارهای مختلف و تعیین وظایف هر یک از نهادهای حکومتی، برای تحقق بخشیدن به اصول آن، به خصوص در بخش مربوط به حقوق و آزادی‌های اساسی مردم، در یک بیان کلی مسئولیت اجرای قانون اساسی را بر عهده رئیس جمهور گذاشته است؛ اما آنچه در این میان تامل بر انگیز است آن است که: آیا چنین مسئولیتی با اصل تفکیک قوا مندرج در اصل پنجاه و هفت قانون اساسی تعارض نخواهد داشت و آیا مرجعی که خود در عرض سایر قوا قرار دارد می‌تواند گزینه‌ای مناسب در جهت تحقق بخشیدن به این مسئولیت خطیر باشد؟

لذا پژوهش حاضر با بررسی این اصول، مراجع نظارت بر اجرای قانون اساسی را مورد مطالعه قرار داده و بر همین اساس ضمن بررسی مراجع نظارت بر تصمیمات تقنینی، اداری و قضایی، نظارت عالی‌ای که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پیش بینی شده است را؛ مورد کنکاش حقوقی قرار داده است. در این راستا جهت بهره‌گیری از دستاوردهای حقوقی دیگر کشورها، موضوع نظارت بر اجرای قانون اساسی در دو کشور آمریکا و فرانسه نیز مورد ارزیابی قرار گرفته است.

فهرست

۱	مقدمه.....
۳	بیان مسأله.....
۵	سؤالات تحقیق.....
۵	پیشینه تحقیق.....
۶	اهداف تحقیق.....
۶	فرضیه تحقیق.....
۶	متغیرهای مؤثر در تحقیق.....
۶	روش کار و نوع تحقیق.....
۷	نقطه تمرکز.....
۷	سازمان دهی پژوهش.....
۹	مفاهیم کلی.....
۱۰	مبحث اول: نظارت.....
۱۰	گفتار اول: مفهوم نظارت.....
۱۲	گفتار دوم: انواع نظارت.....
۱۷	مبحث دوم: حقوق اساسی تطبیقی.....
۱۷	گفتار اول: مفهوم حقوق تطبیقی.....
۲۱	گفتار دوم: تطبیق در حقوق اساسی.....
۲۷	فصل اول: نظارت بر اجرای قانون اساسی در حقوق فرانسه.....
۲۸	مقدمه.....
۲۸	مبحث اول: انواع قوانین و مقررات فرانسه.....
۲۸	گفتار اول: قوانین.....
۳۰	گفتار دوم: مقررات.....
۳۱	مبحث دوم: اصول بنیادین حقوق اساسی فرانسه.....
۳۱	گفتار اول: اصل دموکراسی.....
۳۳	گفتار دوم: اصل احترام به آزادی‌های فردی.....
۳۳	گفتار سوم: اصل آزادی احزاب.....
۳۳	گفتار چهارم: اصل لائیک یعنی جدایی دین از سیاست.....
۳۳	گفتار پنجم: اصل تفکیک قوا و پارلماناریسم.....
۳۵	مبحث سوم: شورای قانون اساسی فرانسه (مرجع نظارت تقنینی).....
۳۵	گفتار اول: کلیات.....
۳۷	گفتار دوم: وظایف و اختیارات شورای قانون اساسی.....
۴۱	گفتار سوم: اشکال نظارت شورا.....
۴۶	گفتار چهارم: فرایند تصویب تصمیمات.....

۴۹	مبحث چهارم: نهادهای قضایی ناظر بر اجرای قوانین
۴۹	گفتار اول: دیوان عالی کشور
۵۲	گفتار دوم: شورای دولتی
۵۵	مبحث پنجم: جایگاه رئیس جمهور در نظارت بر اجرای قانون اساسی
۵۵	گفتار اول: اختیارات و وظایف رئیس جمهور در قانون اساسی فرانسه در ارتباط با کنگره
۵۸	گفتار دوم: اختیارات و وظایف رئیس جمهور در قانون اساسی فرانسه در ارتباط با قوه مجریه
۵۹	گفتار سوم: اختیارات و وظایف رئیس جمهور در ارتباط با قوه قضائیه
۶۰	گفتار چهارم: نحوه اعمال نظارت رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی
۶۴	فصل دوم: نظارت بر اجرای قانون اساسی در آمریکا
۶۵	مقدمه
۶۷	مبحث اول: اصول بنیادین حقوق اساسی آمریکا
۶۷	گفتار اول: حاکمیت از آن مردم است و قدرت حکومت محدود
۶۸	گفتار دوم: تفوق حکومت مرکزی
۶۸	گفتار سوم: تفکیک قوای حکومتی
۶۹	گفتار چهارم: برتری قوه قضائیه
۷۰	مبحث دوم: ساختار قوه قضائیه آمریکا
۷۲	گفتار اول: دادگاههای ایالتی
۷۵	گفتار دوم: دادگاههای فدرالی
۸۲	گفتار سوم: سیر تاریخی نظارت بر اجرای قانون اساسی
۸۶	گفتار چهارم: مبانی نظارت بر اجرای قانون اساسی
۹۱	گفتار پنجم: بررسی نظری نظارت دستگاه قضایی بر اجرای قانون اساسی
۹۹	مبحث سوم: جایگاه رئیس جمهور در نظارت بر اجرای قانون اساسی
۱۰۰	گفتار اول: اختیارات رئیس جمهور در ارتباط با کنگره
۱۰۳	گفتار دوم: اختیارات رئیس جمهور در ارتباط با قوه مجریه
۱۰۶	گفتار سوم: اختیار رئیس جمهور در ارتباط با قوه قضائیه
۱۰۷	گفتار چهارم: نحوه اعمال نظارت رئیس جمهور
۱۱۰	فصل سوم: نظارت بر اجرای قانون اساسی در حقوق ایران
۱۱۱	مقدمه
۱۱۲	مبحث اول: شورای نگهبان (مرجع نظارت تقنینی)
۱۱۲	گفتار اول: کلیات
۱۱۴	گفتار دوم: وظایف و اختیارات شورای نگهبان
۱۱۶	مبحث دوم: دیوان عالی کشور (ناظر بر حسن اجرای قوانین در محاکم)
۱۱۶	گفتار اول: کلیات
۱۱۷	گفتار دوم: وظایف و اختیارات دیوان عالی کشور
۱۲۰	مبحث سوم: مراجع نظارت اداری

۱۲۰	گفتار اول: کلیات
۱۲۵	گفتار دوم: دادگاههای دادگستری
۱۲۶	گفتار سوم: سازمان بازرسی کل کشور
۱۲۷	گفتار چهارم: نظارت رئیس مجلس شورای اسلامی
۱۲۸	مبحث چهارم: رئیس جمهور و نظارت بر اجرای قانون اساسی (نظارت عالی)
۱۳۰	گفتار اول: بررسی حقوقی اصل یکصد و سیزده قانون اساسی
۱۴۲	گفتار دوم: بررسی نظری اصل ۱۱۳ قانون اساسی
۱۴۵	گفتار سوم: وظایف و اختیارات رئیس جمهور در قانون اساسی
۱۵۴	گفتار چهارم: نحوه اعمال نظارت رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی
۱۶۰	مبحث پنجم: نظارت رهبری بر اجرای قانون اساسی
۱۶۱	گفتار اول: اختیارات رهبر در ارتباط با قوه مقننه
۱۶۲	گفتار دوم: اختیارات رهبر در ارتباط با قوه قضائیه
۱۶۲	گفتار سوم: اختیارات رهبر در ارتباط با قوه مجریه
۱۶۳	گفتار چهارم: اختیارات رهبری در امور عالی نظام
۱۶۴	گفتار پنجم: نحوه اعمال نظارت و حوزه نظارت رهبری
۱۶۶	مبحث ششم: دادگاه عالی صیانت از قانون اساسی
۱۶۶	گفتار اول: طرحها و لوایح مطرح در مجلس
۱۷۱	گفتار دوم: بررسی دیدگاههای موجود در زمینه دادگاه قانون اساسی
۱۷۶	نتیجه گیری و ارزیابی تطبیقی
۱۸۰	منابع و مآخذ

مقدمه

قانون اساسی به دو لحاظ حائز اهمیت است: یکی آنکه، اساس و شالوده نظام، در کلیه شوون کشور در آن ترسیم می‌گردد و صلاحیت‌ها به موجب آن سازماندهی می‌شود؛ دیگر آنکه، تعیین کننده حقوق و تکالیفی است که یک طرف آن حاکم پر اقتدار و طرف دیگر آن افراد نوعاً ضعیف قرار دارند. این قانون، آفریننده همه صلاحیتها و مافوق مقاماتی است که بر اساس آن به وجود آمده‌اند و از سوی دیگر، بیان کننده حقوق ملتی است که برای زمامداران لازم‌الاطاعه می‌باشد.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، برای پاسداری از این قانون، از نظر تقنینی و اجرایی، قائل به تفکیک شده است:

- پاسداری تقنینی بر عهده شورای نگهبان است که از طریق نظارت بر مصوبات مجلس شورای اسلامی، در مطابقت آنها با شرع و قانون اساسی اقدام می‌نماید.

- پاسداری اجرایی، تحت عنوان «مسئولیت اجرای قانون اساسی» بر عهده رئیس جمهور قرار گرفته است.

زمینه اولیه سپردن مسئولیت اجرایی قانون اساسی را به رئیس جمهور، می‌توان در اصل هفتاد و پنجم پیش‌نویس قانون اساسی مشاهده نمود که وی را بالاترین مقام رسمی کشور پیش‌بینی نموده بود. اما پس از تصویب اصل یکصد و سیزدهم، رئیس جمهور «پس از مقام رهبری» عالی‌ترین مقام رسمی کشور است. با این ترتیب و با توجه به مقام عالی رهبری، نمی‌توان از وی مسئولیت تمام عیار اجرای قانون اساسی را متوقع بود. با وجود این، برای این مسئولیت دلایل توجیهی قابل قبولی وجود دارد.

رئیس جمهور:

۱- نماینده منتخب و مستقیم مردم و یکی از مظاهر برجسته حاکمیت ملی است (اصل ۱۱۴)

۲- عالی‌ترین مقام رسمی کشور پس از مقام رهبری است (اصل ۱۱۳)

۳- مورد تأیید مقام رهبری است (اصل ۱۱۰)

۴- رئیس قوه مجریه است (اصل ۱۱۳).

به این ترتیب، می‌توان وی را پس از رهبری، مناسب‌ترین مقام برای ایفای وظیفه «مسئولیت اجرای قانون اساسی» دانست.

اما آنچه محل بحث و تقابل آرا صاحب نظران، پیرامون این موضوع بوده است آن است که آیا چنین نظارتی مغایر اصل تفکیک قوا نمی‌باشد؛ لذا با عطف توجه به این مساله، پس از مرور کلیات، در فصول آتی به بررسی موضوع نظارت بر اجرای قانون اساسی کشور جمهوری اسلامی ایران در قیاس با کشورهای ایالات متحده آمریکا و فرانسه می‌پردازیم.

بیان مسأله

جامعه مدنی بر ساخته آدمیان است و آن هم آدمیانی که خود عنان حکومت بر خود را در چنگ می‌فشارند؛ تدبیر این کار یا مستقیماً بر سر پنجه مردم استوار می‌گردد و یا مردم کسانی را از بین خود بر می‌گزینند تا به جای آنان لوازم حکومت بر خود را از طریق قانونگذاری فراهم آورند.

در روش اخیر مردم بنیانی فراهم می‌آورند تا حکامی که بر می‌گزینند به راه خطا نروند و آنچنان حکومت کنند که مردم اراده می‌کنند؛ این بنیان، عهد و پیمانی است بین مردم و کارگزارانی که خود برمی‌گزینند؛ اگر این کارگزاران پیمان شکنی کنند مشروعیت خود را از کف می‌نهند و این بنیان همان قانون اساسی است.

قانون اساسی قیدی است که مردم بر آزادی خود زده‌اند تا در ازای آن بتوانند به طور اجتماعی زیست نمایند.^۱ قانون اساسی مهم‌ترین قانون هر کشور از حیث اعتبار - فراگیری - عدم امکان تخطی - استحکام - الزام اجرا و رتبه قانونی می‌باشد. در حقیقت قانون اساسی میثاق ملی هر کشور به شمار می‌آید و در این معنا از عوامل مهم وحدت قانونمداری - قانونگذاری - عدالت، تأمین آزادی‌های فردی و تأمین‌کننده حقوق و تکالیف حکومت و ملت می‌باشد؛ از این رو جایگاه ویژه‌ای در مباحث حقوقی و سیاسی (حتی اقتصادی و نظامی) هر کشور داراست. شاید به همین علت است که حقوقدانان با تأکید بر تلاش دولت‌ها بر اجرا و نهادینه کردن قانون اساسی، عدم اهتمام به این مهم را سبب ایجاد هرج و مرج و یا بروز استبداد می‌دانند که در هر صورت برای یک جامعه می‌تواند نتایج سوئی در پی داشته باشد.

طبیعی است در زندگی اجتماعی، اعضای جامعه پاره‌ای از حقوق و آزادی‌های خود را به نفع جمع از دست می‌دهند ولی در مقابل از حمایت جمع و نیز حقوق متقابلی بهره‌مند خواهند شد که در صورت زندگی انفرادی

۱. محمد شریف، «جایگاه قانونی هیات پی‌گیری اجرای قانون اساسی کجاست؟»، تحقق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی ایران، مجموعه مقالات، (تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی)، ۱۳۷۶، ص ۴۹۰.

امکان برآورده شدن نداشت (ژان ژاک روسو از این موضوع تحت عنوان قرار داد اجتماعی یاد می‌کند^۱).
قاعدتاً در روابط اجتماعی تضادهایی بین منافع مردم و نهادهای اجتماعی پدید آمده که تعیین ارجحیت هر کدام
در برابر دیگری و ارایه معیار جهت شناخت حقوق و تکالیف هر یک از عناصر تشکیل دهنده جامعه جزء
ویژگی‌های قانون اساسی است.

وجود اختلاف عقاید بین انسانها طبیعی است و با قبول اینکه همین تفاوت‌هاست که منجر به کمال بشر می‌شود،
برای تنظیم و تنسيق اختلاف اندیشه‌ها، وجود یک فصل الخطاب لازم است و قانون اساسی می‌تواند این
فصل الخطاب باشد؛ از این رو می‌توان قانون اساسی را منشور وحدت یک ملت دانست.

اما موضوع مهم پس از شکل‌گیری قانون اساسی، اجرای آن است؛ از آن رو که «چنانکه مجریان قانون اساسی،
پاسداران آن و کسانی که باید خود را در چارچوب آن محصور کنند، چنان باوری را از این میثاق بنیادین داشته
باشند، تمامی افعال حکومت بر چرخه نظم قرار خواهد گرفت و استعدادهای مردم جهت برپایی هیأتی سعادت
بخش به کار گرفته خواهد شد و جامعه ای فراهم می‌گردد که کرامت انسان در پناه آن محترم شمرده می‌شود.^۲»
با این توصیف می‌توان تصور کرد که پاسداری از اجرای این میثاق اساسی چه‌سان مخاطره‌آمیز است و اشخاصی
که اجرای این قانون و نظارت بر آن را برعهده گرفته‌اند بر چه کرسی محترمی جلوس نموده‌اند.

لذا آنچه دستمایه پژوهش حاضر قرار خواهد گرفت، نحوه اجرای اصول آن و چگونگی نظارت بر اجرای این
اصول است.

قانون اساسی ممکن است از یک سو با تصویب قوانین عادی یا دستورات و مقررات لازم الاجرا دولتی و از
سوی دیگر با نقض عملی مقررات آن یا کوتاهی در فراهم کردن زمینه‌های اجرای آن، مورد تجاوز قرار گیرد.

۱. ژان ژاک روسو، **قرارداد اجتماعی**، ترجمه عنایت الله شکیبایپور، (تهران، بنگاه مطبوعاتی فرخی، چاپ سوم، ۱۳۴۵)، ص ۱۸

۲. محمد شریف، پیشین

در متن قانون اساسی بسیاری از کشورها تمهیداتی در هر دو زمینه مزبور اندیشیده شده و راهکارهایی طراحی شده است.

اصل ۱۱۳ قانون اساسی ایران وظیفه نظارت بر اجرای قانون اساسی را بر عهده رئیس جمهور نهاده است. آنچه دستمایه پژوهش حاضر قرار گرفته، نحوه اجرای این اصل و ساز و کارهای موجود در راه اجرای آن می‌باشد. بر همین اساس در یک بررسی تطبیقی، سعی شده است، راهکارهای تضمین اجرای اصول قانون اساسی، در کشورهای دیگر، مورد مطالعه قرار گیرد؛ لذا از یک سو، کشور فرانسه که دارای یک نظام حقوقی تقریباً مشابه با حقوق ایران است، برای این مطالعه تطبیقی انتخاب گردیده است و از سوی دیگر کشور آمریکا که دارای نظام حقوقی و سیاسی متفاوت از فرانسه و ایران است، مورد بررسی قرار گرفته است، تا نقاط ضعف و قوت آنها، در زمینه نظارت بر اجرای قانون اساسی آشکار شود.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی: آیا نظارتی که در اصل صد و سیزده قانون اساسی ایران برای رئیس جمهور در نظر گرفته شده، مغایر با اصل تفکیک قوا نمی‌باشد؟

سؤال فرعی: آیا سازوکارهای پیش بینی شده برای نظارت بر اجرای قانون اساسی در حقوق آمریکا و فرانسه، مغایر با اصل تفکیک قوا نمی‌باشند؟

پیشینه تحقیق

در خصوص موضوع این پژوهش تحقیق جدی و منظم و فراگیری که همه ابعاد این موضوع را شامل شود، صورت نگرفته و یا در صورت پرداختن به این موضوع، آن را از زاویه خاص و تحت عناوین دیگر مورد بررسی قرار داده‌اند.

در این پژوهش سعی بر آن است که، حتی‌المقدور به گونه‌ای منسجم، به بررسی ابعاد موضوع در یک مقایسه تطبیقی با کشورهای ایالات متحده آمریکا و فرانسه، پرداخته شود.

اهداف تحقیق

هدف از این تحقیق در درجه اول تبیین و تحلیل موادی از قانون اساسی در خصوص تضمین اجرای اصول ارزشمند قانون اساسی، که پاسدار عزت و کرامت و مدافع حقوق و آزادیهای انسانی است، می‌باشد. در درجه بعد آشنایی با مرجع یا مراجع نظارت بر اجرای قانون اساسی در ایران و نیز استفاده از دستاوردهای بشری در زمینه موضوع تحقیق از طریق بررسی قانون اساسی در حقوق اساسی کشورهای فرانسه و آمریکا است.

فرضیه تحقیق

فرضیه اصلی: نظارت رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی، در حقوق اساسی ایران، مغایر با اصل تفکیک قوا می‌باشد.

فرضیه فرعی: ساز و کارهای پیش بینی شده برای نظارت بر اجرای قانون اساسی، در حقوق آمریکا و فرانسه، مغایر با اصل تفکیک قوا محسوب نمی‌شود.

متغیرهای مؤثر در تحقیق

متغیرهای مستقل در این تحقیق سازوکارهای نظارت بر اجرای قانون اساسی است و مغایر بودن (یا نبودن) این سازوکارها با اصل تفکیک قوا، متغیر وابسته تحقیق است.

روش کار و نوع تحقیق

نوع روش تحقیق در این پژوهش، از نوع توصیفی و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها، به صورت کتابخانه‌ای و اینترنتی بوده است.

نقطه تمرکز

در این تحقیق تلاش بر آن است که با انتخاب حقوق اساسی سه کشور ایران، فرانسه و آمریکا به عنوان نماینده سه نظام حقوقی مختلف، بتوان نقاط ضعف و قوت هر یک از این نظام ها را از منظر موضوع نظارت بر اجرای قانون اساسی مورد بررسی قرار داد، تا نهایتاً در حد توان به این موضوع دست یابیم که اصولاً ساز و کارهای نظارتی پیش بینی شده در هر یک از این سه نظام تا چه میزان مطلوب و کافی است.

سازمان دهی پژوهش

این تحقیق به سه فصل تقسیم شده ا

فصل اول، به موضوع نظارت بر اجرای قانون اساسی در حقوق فرانسه اختصاص یافته است؛ در این فصل قوانین و مقررات فرانسه، اصول بنیادین حقوق اساسی فرانسه، وظائف و ساختار شورای قانون اساسی فرانسه، نهادهای قضائی ناظر بر اجرای قانون اساسی (دیوان عالی و شورای دولتی)، جایگاه رئیس جمهور در اجرای قانون اساسی، وظائف و اختیارات رئیس جمهور در اجرای قانون اساسی و نحوه اعمال نظارت رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی مورد توجه و بررسی قرار گرفته است.

در **فصل دوم**، موضوع نظارت بر اجرای قانون اساسی در حقوق اساسی آمریکا مورد بررسی قرار خواهد گرفت؛ در این راستا سیر تاریخی نظارت بر اجرای قانون اساسی آمریکا و مبانی قانونی نظارت بر اجرای قانون اساسی آمریکا مورد بحث قرار می گیرد و خصوصاً به وظایف و اختیارات رئیس جمهور آمریکا در قانون اساسی و نحوه اعمال نظارت رئیس جمهور آمریکا بر اجرای قانون اساسی هم پرداخته می شود.

در **فصل سوم**، مراجع نظارت بر اجرای قانون اساسی در حقوق ایران مورد بررسی قرار می گیرد؛ در این راستا به تبیین وظائف شورای نگهبان به عنوان مرجع نظارت تقنینی اشاره می شود؛ نیز مهم ترین موضوعی که در این فصل به بحث گذاشته خواهد شد، موضوع نظارت عالیته رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی است، که به تبیین

وظائف و اختیارات رئیس جمهور در قانون اساسی و قانون عادی پرداخته خواهد شد. ضمناً با بررسی وظائف و اختیارات رهبری در قانون اساسی، موضوع نظارت عالیہ رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی در تقابل با نظارت عالیہ رهبری مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در نهایت نتیجه گیری کلی و ارزیابی تطبیقی از مباحث فوق ارائه خواهد شد.

مفاهيم کلی

مقدمه

در این فصل مفاهیم کلیدی تحقیق تبیین می‌گردد و هدف، فراهم کردن زمینه‌ای است که خواننده، بطور نسبی آمادگی ورود به بحث اصلی را پیدا نماید. اهمیت این موضوع زمانی بیشتر آشکار می‌گردد که یک مفهوم در معانی گوناگونی بکار رفته و هر کدام بیانگر معانی خاصی از این مفهوم باشد. بر این اساس وقوف پیدا کردن به معانی صحیح واژگان از واجبات و اصول اولیه هر پژوهش محسوب می‌گردد.

واژگان کلیدی مورد بحث در این پژوهش شامل نظارت، اجرای قانون اساسی، حقوق اساسی و حقوق تطبیقی می‌باشد.

مبحث اول: نظارت

گفتار اول: مفهوم نظارت

بند اول: تعریف لغوی

نظارت از ریشه (ن ظ ر) گرفته شده و در فرهنگ لغت به معانی ذیل بکار رفته:

۱. در عمل، ناظر و مقام او؛ مراقب در اجرای امور^۲. شغلی در دربار شاهان که متصدی آن مسئول اداره و حسن جریان بخشی از امور بود. نظارت بیوتات، نظارت امور مالی، نظارت خرج دربار.^۱
- در اوایل عهد صفویه شکل نظارت مختص امرای قزلباش بود بعداً به موازات سیاست سلاطین اخیر صفویه، این شغل از قزلباش‌ها گرفته شد.

«واژه کنترل در زبان انگلیسی و فرانسه را به «نظارت» در زبان فارسی برگردانیده و در زبان عربی نیز «مراقبت»

گویند. نظارت به معنای اعمال محدودیت نیز آمده است.^۲»

۱. محمد معین، فرهنگ معین، (تهران، نشر سرایش، چاپ دوم، ۱۳۸۰)، ص ۱۱۱۳.

۲. ولی الله انصاری، کلیات حقوق اداری، (تهران، نشر میزان، چاپ دوم، ۱۳۷۷)، ص ۱۴۹.

بند دوم: تعریف اصطلاحی

اصطلاح نظارت دارای مفاهیم متعددی است و در حوزه‌های مختلف با مفاهیم متفاوتی، متناسب با وظایف و اهداف آن حوزه روبرو هستیم، البته به دلیل وجود مبانی نظری و خواستگاه فکری متفاوتی که در بین کاربران یک حوزه وجود دارد گاهی ملاحظه می‌شود که برداشتهای متفاوت و بعضاً متناقض از این واژه حتی در متن واحد ارائه شده. در بحث ذیل به تبیین مفاهیم نظارت و سپس تشریح انواع نظارت پرداخته شده.

۱. مفهوم اول

«نظارت عبارت است از تطبیق فعالیتهای یک موسسه با اهداف تعیین شده طبق موازین قانونی و نیز انطباق فعالیتهای مردم با موازین قانونی و نظم اجتماعی از مصادیق نظارت است.»^۱

۲. مفهوم دوم

واژه نظارت در ترمینولوژی انگلوساکسون غالباً به معنی قدرت و رهبری و مدیریت و ایجاد محدودیت بکار رفته است؛ مثلاً اداره امور کشورها و رهبری فعالیتهای جمعی از مصادیق نظارت است، در بینش انگلوساکسون هر نوع دخالت یا تأثیر گذاری در رفتار و تصمیمات دیگری می‌تواند بیانگر مفهوم نظارت باشد.

۳. مفهوم سوم

«نظارت عبارت است از تطبیق عملیات (تقنینی، قضایی، اداری) با قانون اساسی که به دلیل اهمیت این نوع نظارت مراجع نظارتی مربوطه در قانون اساسی مشخص می‌گردد.»^۲

براساس این نوع نظارت هیچ گونه عملیاتی از مدار قانون اساسی خارج نمی‌گردد و قانون اساسی به عنوان بنیانگذار نظم عمومی هر کشور محسوب می‌گردد و به نحو احسن اجرا می‌گردد.

۱. همان

۲. همان

در پژوهش حاضر مفهوم سوم مد نظر قرار گرفته و تلاش می‌شود تا مراجع نظارت بر حسن اجرای قانون اساسی در کشورهای آمریکا، ایران و فرانسه مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد.

گفتار دوم: انواع نظارت

در این مبحث تقسیم بندی های مختلفی از شیوه های اعمال نظارت از زوایای مختلفی ارائه گردیده که به فراخور بحث در مورد هر یک از آنها توضیحاتی ارائه می‌شود.

بند اول: از نظر ماهیت مراجع نظارت

این تقسیم بندی صرفاً راجع به نظارت بر تصمیمات تقنینی است. مراجع نظارتی را بر حسب ماهیت می‌توان به دو نوع تقسیم نمود:

۱. نظارت به وسیله ارگان سیاسی

در برخی کشورها طبق قانون اساسی یک نهاد خاص غیر قضایی و مستقل در کنار قوه قضائیه ایجاد شده که وظیفه انطباق مصوبات مجلس و فرامین لازم‌الاجرای دولتی را با قانون اساسی بر عهده دارد. نمونه روشن و مشخص این وضعیت را می‌توان در قانون اساسی فرانسه دید، طبق اصل ۵۶ قانون اساسی فرانسه شورایی به نام «شورای قانون اساسی» مرکب از نه نفر - سه نفر به انتخاب رئیس جمهور، سه نفر به انتخاب رئیس مجلس ملی و سه نفر به انتخاب رئیس مجلس سنا - تشکیل می‌شود. رؤسای جمهور سابق نیز بدون انتصاب، مادام العمر عضو این شورا هستند.

وظیفه شورای مزبور، بررسی قوانین مصوب مجلس با قانون اساسی و نیز نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری، مجلس و همه پرسی است.^۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز چنانچه بعداً خواهیم دید همین روش را در مورد نظارت بر تصمیمات تقنینی اتخاذ کرده است.

۱. حسین مهرپور، مصاحبه «قانون اساسی، مسئولیت اجرا و تفکیک قوا»، فصلنامه حکومت اسلامی، دوره ششم، شماره ۲۰، تابستان ۱۳۸۰، ص ۴۴

۲. نظارت به وسیله ارگان قضایی

این نوع نظارت به دو صورت انجام می‌گیرد:

۲-۱. بالاترین مرجع قضایی

در قانون اساسی برخی کشورها، مرجع تشخیص و انطباق قوانین عادی و یا فرامین و دستورالعمل‌های قانونی با قانون اساسی، دیوان عالی کشور به عنوان بالاترین مرجع قضایی کشور است؛ مثلاً قانون اساسی ژاپن، مالزی و فلیپین این شیوه را برگزیدند.^۱

در برخی کشورها بطور کلی این صلاحیت به دادگاهها داده شده که از اجرای قوانین مصوب مجلس که مغایر قانون اساسی هستند خودداری کنند. ماده چهارده از فصل یازده قانون اساسی سوئد این صلاحیت را برای دادگاهها به رسمیت شناخته است.

می‌توان گفت صلاحیتی که در اصل صدو هفتادم قانون اساسی ج.ا. ایران برای دادگاهها شناخته شده و آنها را مکلف به استتکاف از اجرای تصویب نامه‌ها و آیین نامه‌های مخالف قوانین نموده، از همین نوع نظارت است.

۲-۲. دادگاه ویژه

در قوانین اساسی برخی کشورها دادگاههای خاص به نام «دادگاههای قانون اساسی» یا «دیوان قانون اساسی» پیش بینی شده که وظیفه اصلی آن بررسی انطباق قوانین عادی و فرامین دولتی با قانون اساسی است.

در برخی قوانین اساسی، تفسیر قانون اساسی، نظارت و احیاناً محاکمه برخی مقامات مانند رئیس جمهور نیز بر عهده چنین دادگاهی گذاشته شده، در برخی قوانین اساسی بطور نسبتاً مفصل، طرز تشکیل این نوع دادگاهها و وظایف آن بیان شده و تفصیل موضوع به قوانین عادی محول شده مثلاً در قوانین اساسی آلمان، ترکیه، مصر، سوریه، ایتالیا و کویت دادگاه خاص قانون اساسی پیش بینی شده است.^۲

۱. همان.

۲. همان، ص ۴۵.